

Pelastakaa Lapset

“LAPSI ON LAPSI, EIKÄ PAPERITON”

Selvitys paperittomien lasten ja perheiden
palveluista ja niihin pääsystä

"Lapsi on lapsi, eikä paperiton" – Selvitys paperittomien lasten ja perheiden palveluista ja niihin pääsystä

Kirjoittaja: Maiju Remes

Taitto: Heidi Majdahl

ISBN 978-952-7112-78-6

Pelastakaa Lapset 2024

Sisällys

ESIPUHE	4
1 JOHDANTO	5
2 SELVITYKSEN TARKOITUS JA RAJAUS	7
3 PAPERITTOMIEN LAPSIPERHEIDEN PALVELUT LAINSÄÄDÄNNÖN JA AIEMMAN TUTKIMUKSEN VALOSSA	9
4 METODOLOGIA	11
5 TULOKSET	13
Kolmas sektori järjestää paperittomille monenlaisia palveluita	13
Haastava polku palveluiden pariin	14
Varattomuus estää paperittomien perheiden lapsia elämästä normaalia lapsuutta	19
Tieto ja ymmärrys paperittomien perheiden tilanteesta ja oikeuksista puutteellista	21
Tulevaisuus herättää huolta etenkin paperittomien perheiden lapsissa ja nuorissa	24
6 PÄÄTELMÄT	27
7 SUOSITUKSET PÄÄTTÄJILLE JA AMMATTILAISILLE	29
LÄHTEET	33

ESIPUHE

Pelastakaa Lasten työn tavoitteena on tukea lapsia ja varmistaa jokaisen lapsen oikeuksien toteutuminen niin Suomessa kuin maailmalla. Keskitymme tavoittamaan kaikkein haavoittavimmassa asemassa olevat lapset, jotka liian usein jäävät syrjään esimerkiksi köyhyytensä, asuin- tai olinpaikkansa, etnisen taustansa tai vammansa vuoksi. Pyrimme parantamaan lasten elämää niin arjessa kuin kriiseissä, ja rakentamaan lapsille pysyvästi parempaa tulevaisuutta.

Paperittomat lapset ovat Suomessa pieni ja marginaalinen ryhmä, joka voidaan hyvästytä syystä nähdä kaikista haavoittavimmassa asemassa oleviin lukeutuvaksi.

Kuten tässä julkaisemassamme selvityksessä todetaan, paperittomia lapsia ei oikeastaan pitäisi olla lainkaan. Paperittomuus on inhimillisten ja vaikeiden kohtaloiden sekä poliittisten päätösten hankala yhtälö, jossa lapsi on aina tilanteen uhri.

Niin kauan kuin paperittomuudessa eläviä lapsia yhteiskunnassamme on, on myös äärimmäisen tärkeää varmistaa, että näillä lapsilla on pääsy heidän tarvitsemiinsa palveluihin – ja että sen myötä myös näiden lasten oikeudet elämään, suojeluun, oppimiseen ja osallisuuteen toteutuvat täysimääräisinä.

Vuosina 2021–2024 toteutetussa Usra – Perheenä Suomessa -hankkeessa ryhdyttiin järjestössämme perusteellisemmin kiinnittämään huomiota nimenomaan paperittomuudessa elävien lapsiperheiden tarpeisiin ja paperittomien lasten oikeuksien toteutumiseen Suomessa. Hankkeessa pyrittiin löytämään keinoja tukea lapsia ja vanhempia pakolaisuuden vaikeissa ja muuttuvissa tilanteissa selviytymiseen yhdessä, perheenä. Myös tässä selvityksessä näkyy joidenkin näiden perheiden omat kokemukset ja ääni.

Työ jatkuu yhä osana järjestömme pakolaistyötä. Perheitä kohtaavalla työllään Pelastakaa Lapset on omalta osaltaan varmistamassa, että jokaisella lapsella on mahdollisuus osallistua heille merkitykselliseen toimintaan, ja että vanhemmilla on saatavillaan tarvitsemaansa tukea vanhemmuuteen. Samalla teemme vaikuttamistyötä sen eteen, että kaikilla lapsilla on mahdollisuus saada tarvitsemaansa terveydenhoitoa, suojaa, varhaiskasvatusta ja koulutusta sekä mahdollisuus leikkiin ja vapaa-aikaan myös Suomessa.

Tällä työllä toteutamme tehtäväämme, joka on olla kanavana lasten äänelle ja vaatimuksille sekä puolustaa kaikkein eriarvoisimmassa asemassa olevia lapsia. Koska lasten tulevaisuus alkaa nyt.

Hanna Markkula-Kivisilta

Pääsihteeri

1 JOHDANTO

”Suurin haaste on se, että oikeastaan paperittomia lapsiperheitä ei pitäisi olla ollenkaan.”

Tämä viesti toistui selvitystä varten toteutetuissa asiantuntijahaastatteluuissa helmikuussa 2024. Moni lapsiperhe on ajautunut paperittomuuteen, jota monessa haastattelussa kuvataan muun muassa ”jatkuvana liikkeenä”, ”on-offina” ja ”oikeudettomana limbona”. Taustalla on riittämättömästi selvitettyjä turvapaikkaperusteita ja lainsäädännön muutoksia, kuten humanitaarisen suojelun poistaminen oleskelulupaperusteista vuonna 2016, joka teki monista jo vuosiakin Suomessa asuneista lapsiperheistä paperittomia. Joissain perheissä vain osalla perheenjäsenistä on oleskelulupa.

Monelle paperittomalle perheelle paperittomuus on ollut ja on edelleen prosessi, johon joudutaan, kun oleskelustatus vaihtelee oleskelulupien käsittelyvaiheista, negatiivisista päätöksistä ja uudelleen käsittelyistä uusiin hakemuksiin ja niiden käsittelyvaiheisiin. Paperittomia auttavat, vahvasti kolmannelle sektorille painottuvat tahot, yrittävät selvittää, mitä palveluita vaihtelevat oleskelustatukset kulloinkin mahdollistavat perheille ja kuinka näissä monesti näköalattomilta tuntuissa tilanteissa eläville perheille voitaisiin löytää keino laillistaa oleskelu. Tässä selvityksessä tarkastellaan asiantuntijahaastatteluiden ja arabiankielisille perheille toteutetun kyselyn avulla paperittomien lapsiperheiden palveluita ja kokemuksia niihin pääsystä.

Suomessa on Suomen Pakolaisavun arvion mukaan 3000–6000 paperitonta, joista osa on alaikäisiä.¹ Luvut ovat arvioita, sillä paperittomia ei löydy väestötietojärjestelmästä. Paperittomien lapsiperheidenkään määrästä ei löydy tilastoja, mutta heitä on arvioitu olevan kymmeniä, ellei jopa satoja.² Paperittomuudella tarkoitetaan yleensä elämistä maassa ilman oleskeluoikeutta. Vakiintunutta määritelmää ei kuitenkaan ole, ja eri viranomaiset määrittelevätkin paperittomuuden eri tavoin. Sisäministeriön määritelmässä paperiton on henkilö ilman laillista oleskeluoikeutta, kun taas esimerkiksi Terveiden ja hyvinvoinnin laitos tarkastelee asiaa sen kautta, onko henkilöllä oikeutta sosiaali- ja terveyspalveluihin. Palveluiden järjestämisvastuu tulee kotikunnan kautta, eli henkilöillä, joilla ei ole kotikuntaa, ei myöskään ole oikeutta sosiaali- ja terveyspalveluihin vastaavalla tasolla kuin kuntalaisilla. Toisaalta kotikunnan puuttuminen ei automaattisesti tarkoita paperittomuutta eikä laillinen oleskelulupa sitä, että henkilöllä olisi oikeus sosiaali- ja terveyspalveluihin.³ Tässä selvityksessä paperittomiksi määritellään kattavien sosiaali- ja terveyspalveluiden ulkopuolelle jäävät ihmiset, joista keskitytään pääasiassa turvapaikanhakijataustaisiin paperittomiin, sillä selvitys on toteutettu osana pakolaistyön hanketta. Turvapaikanhakijataustaiset paperittomat ovat myös selkeästi suurin paperittomien ryhmä.⁴

Turvapaikanhakijataustaisista paperittomista suuri osa on niin sanottuja uuspaperittomia. Uuspaperittomuudella tarkoitetaan vuosien 2015–2016 lakimuutosten

1 Suomen Pakolaisapu, pakolaisapu.fi.

2 Diakonissalaitos, hdl.fi.

3 Katisko, Annala ym. 2023, 11–12

4 Sisäministeriön julkaisuja 2022:16, 13

aiheuttamaa paperittomuutta. Tuolloin poistettiin humanitaarinen suojelu oleskelulu-paperusteista sekä lakkautettiin tilapäinen oleskelulupa, jota oli tuohon asti ollut mahd-ollista saada tapauksissa, joissa lähtömaahan palauttaminen ei ollut mahdollista. Tila-päisen oleskeluluvan on saanut tämän jälkeen vain, jos on suostunut palaamaan lähtö-maahan vapaaehtoisesti, mutta se ei ole onnistunut.⁵ Vuonna 2015 vastaanottokeskus-ten määrä kymmenkertaistui 20:sta noin 200 vastaanottokeskukseen, joihin palkatuil-la uusilla työntekijöillä ei Maahanmuuttoviraston selvityksen mukaan ollut aina riittävästi kykyjä antaa turvapaikanhakijoille yleistä oikeudellista neuvontaa.⁶ Muun muassa tämä on voinut johtaa siihen, että turvapaikkaprosessissa, kuten turvapaikka-perusteiden tutkinnassa, on tapahtunut virheitä, joita perheiden voi olla nyt mahdo-tonta korjata. Maahanmuuttoviraston mukaan Suomessa oleskeli lokakuussa 2021 noin 3000 uuspaperitonta, joista 57 % eli noin 1710 Irakin kansalaisia. Pitkäaikaisessa pa-perittomuudessa elävistä siis suuri osa on arabiankielisiä. Kaikista uuspaperittomista noin 10 % eli noin 300 oli lapsia.⁷

Paperiton on harvoin määritelmä, jolla paperittomuudessa elävä henkilö haluaa tulla määritellyksi. Kyse on useimmiten ennen kaikkea tilanteesta, jossa eletään väliaikaises-ti. Valtion näkökulmasta taas paperiton on hallinnollinen asemaa määrittelevä termi. Paperittomilla on usein olemassa erilaisia dokumentteja henkilöllisyydestään tai aikai-semmista oleskeluoikeuksista, mikä tekee osaltaan termistä ”paperiton” paikkansapi-tämättömän.⁸ Tässä selvityksessä käytetään tätä termiä helpomman luettavuuden vuoksi, mutta edellä mainitut ongelmallisuudet tiedostaen.

Perustuslain 19 §:n mukaan kaikilla maassa oleskelevilla, eli myös paperittomilla, on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon. Valtioneuvoston kanslian vuonna 2023 julkaiseman selvityksen mukaan kunnissa on kuitenkin suuria vaihteluita siinä, miten tätä sosiaalista oikeutta toteutetaan käytännössä. Vaihteluita palveluiden saamiseen aiheuttaa myös se, miten henkilö on ajautunut paperittomuuteen. Turvapai-kanhakijataustaisten terveyspalveluista valtio maksaa tällä hetkellä korvausta palvelun tarjoaville hyvinvointialueille.⁹ Alueelliset erot palveluiden saamisessa ja tarjonnassa ovat tulleet Pelastakaa Lasten Usra - Perheenä Suomessa -hankkeessa ja muussa Pe-lastakaa Lasten tekemässä työssä esille. Tätä selvitystä varten on kerätty asiantunti-joiden ja perheiden kokemuksia Helsingin ja Turun alueilta, mutta myös muun Suomen tilanne on ollut keskusteluissa esillä.

Selvityksen on toteuttanut Pelastakaa Lapset ry:n **Usra - Perheenä Suo-messa**- hanke. Vuosien 2021–2024 aikana hanke on kehittänyt toimintaa vaikeassa asemassa olevien, kuten paperittomien, turvapaikanhakijoiden tai syrjäytymisvaarassa olevien pakolaistaustaisten perheiden tueksi.

Hanke on keskittynyt erityisesti myönteisen vanhemmuuden tukemiseen kansainvälisen Pelastakaa Lapset -järjestön **Safe Families** -lähestymistä-paa hyödyntäen. Hankkeessa on kehitetty muun muassa **Ihana Usra** -ryh-mätoimintamalli perheiden kanssa työskentelyyn sekä työkaluja erikielisen lasten kanssa toimimiseen. Usra-hankkeen toimintaa rahoittaa STEA.

⁵ Turun valkonauha ry 2022, 4

⁶ Maahanmuuttovirasto 2018, 7

⁷ Sisäministeriön julkaisuja 2022:16, 15–16

⁸ Katisko, Annala ym. 2023, 12.

⁹ Katisko, Annala ym. 2023, 8.

2 SELVITYKSEN TARKOITUS JA RAJAUS

Tämän selvityksen avulla on kartoitettu paperittomille lapsille ja perheille tarjolla olevia palveluita ja kokemuksia niihin pääsystä Helsingin ja Turun alueilla, sekä asiantuntijoiden ja perheiden näkemyksiä paperittomien palvelutarpeista ja palveluiden tulevaisuudesta. Selvityksen tavoitteena on ollut tuottaa uutta tietoa kohderyhmästä ja hyödyntää sitä Pelastakaa Lasten vaikuttamistyössä, jolla edistetään YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen toteutumista.

Paperittomiksi lapsiperheiksi on tässä selvityksessä huomioitu perheet, joissa ainakin osa perheenjäsenistä elää tai on elänyt paperittomuudessa. Kyselyyn vastanneista perheistä osalla on kokemuksia paperittomuudesta aiemmin elämässään. Selvityksen kohderyhmäksi rajautui Helsingin ja Turun alueella asuvat paperittomat lapsiperheet, sillä näillä alueilla oli Usra-hankkeen kautta tiedossa jonkin verran sekä paperittomia perheitä että kontakteja paperittomuuden parissa työskenteleviin asiantuntijoihin.

TUTKIMUSKYSYMYKSET OVAT SEURAAVAT:

- Mitä palveluita paperittomille lapsille ja perheille kuuluu ja miten nämä käytännössä toteutuvat?
- Miten lapset ja perheet löytävät ja pääsevät palveluihin?
- Millaisia palvelutarpeita lapsilla ja perheillä on ja millaisena nähdään olemassa olevien palveluiden tulevaisuus?

Selvityksen avulla tuotetulla tiedolla pyritään edistämään erityisen marginalisoitujen ja haavoittuvassa asemassa olevien lasten oikeuksia. YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen on kirjattu:

”Sopimusvaltiot kunnioittavat ja takaavat tässä yleissopimuksessa tunnustetut oikeudet kaikille niiden lainkäyttövallan alaisille lapsille ilman minkäänlaista lapsen, hänen vanhempiansa tai muun laillisen huoltajansa rotuun, ihonväriin, sukupuoleen, kieleen, uskontoon, poliittisiin tai muihin mielipiteisiin, kansalliseen, etniseen tai sosiaaliseen alkuperään, varallisuuteen, vammaisuuteen, syntyperään tai muuhun seikkaan perustuvaa erottelua.”

Lapsen ominaisuuksiin liittyvien erottelujen lisäksi sopimuksessa siis kielletään kaikenlainen erottelu myös lapsen vanhempaan tai lailliseen huoltajaan liittyvien

ominaisuuksien perusteella, jollaiseksi myös paperittomuus voidaan katsoa. Lisäksi YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen mukaan lapsia koskeissa sosiaalihuollon, tuomioistuinten, hallintoviranomaisten tai lainsäädäntöelinten toimissa on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu.¹⁰ Lisäksi selvityksellä pyritään edistämään lapsen oikeuksien sopimuksen artiklaa 22, jonka mukaan valtiolla on velvollisuus suojella pakolaislapsia ja huolehtia heidän oikeuksiensa toteutumisesta, sekä lukuisia muita lapsen oikeuksien sopimuksen artikloita, joilla varmistetaan lapsen pääsy erilaisten lapsen kehitykselle ja hyvinvoinnille olennaisten toimintojen ja palveluiden piiriin, kuten rekisteröinti (art 7), tieto (art 17), terveydenhoito (art 24), sosiaaliturva ja riittävä elintaso (art 26 ja 27), koulutus (art 28), vapaa-aika ja taide- ja kulttuurielämä (art 31).¹¹

10 Katisko, Annala ym. 2023, 44–45; Yleissopimus lapsen oikeuksista, 1989

11 Yleissopimus lapsen oikeuksista, 1989

3 PAPERITTOMIEN LAPSIPERHEIDEN PALVELUT LAINSÄÄDÄNNÖN JA AIEMMAN TUTKIMUKSEN VALOSSA

Terveysthuollon osalta paperittomien palvelut vaikuttavat selkeimmiltä, ja terveydenhuoltoon liittyen on myös tehty selkeästi eniten tutkimusta ja vähiten tulkinnanvaraista jättäviä lakeja. Lapsilla on aikuisia laajempi oikeus kaikkiin samoihin palveluihin kuin muilla lapsilla, joilla on kotikunta Suomessa. Myös lapsen huoltajalle tulee järjestää hoitoa, jos hoitamatta jättäminen vaarantaa huoltajan kyvyn huolehtia lapsesta ja on lapsen edun vastaista.¹² Paperittomilla on aina oikeus kiireelliseen terveydenhuoltoon. Tosin tämä perustuu tulkintaan siitä, mikä katsotaan kiireelliseksi. Oikeus joihinkin kiireettömiin, mutta välttämättömiin terveystalouteihin lisättiin lakiin edellisen hallituskauden aikana, mutta nykyisen hallituksen hallitusohjelman mukaan tätä päätöstä esitetään kumottavaksi¹³. Näihin palveluihin kuuluvat esimerkiksi raskauteen ja synnytykseen liittyvät neuvolapalvelut, ehkäisyneuvot ja raskauden keskeytys, joiden poistuminen vaikuttaisi erityisesti lapsiperheisiin. Hyvinvointialueilla on oikeus päättää tarjoamistaan palveluista itse, mutta valtion rahoituksen jääminen pois vaarantaisi mahdollisuudet järjestää näitä palveluja jatkossa.¹⁴

Oikeus sosiaalipalveluihin muodostuu asumisen perusteella. Sosiaaliset perusoikeudet, kuten oikeus asuntoon, kuuluvat kaikille Suomessa oleskeleville perustuslain ja kansainvälisten ihmisoikeussopimusten nojalla, riippumatta siitä, onko oleskelulupaa tai millainen se on. Suomea sitovia kansainvälisiä sopimuksia ovat muun muassa Yhdistyneiden kansakuntien taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia (TSS-oikeudet) koskeva yleissopimus (SopS 6/1976) sekä Euroopan ihmisoikeussopimus (SopS 18-19/1990, SopS 85-86/1998). Suomen perustuslaissa määritellään oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon. Tämän toteuttaminen on hyvinvointialueiden itsensä ratkaistavissa. Monin paikoin Suomessa paperittomat saavat apua perustarpeisiinsa pääasiassa kolmannelta sektorilta.¹⁵

Peruskoulu ja varhaiskasvatus eivät ole sosiaalipalveluita, mutta tärkeitä paperittomien lasten oikeuksia. Kuntien on järjestettävä varhaiskasvatusta lapsille, joilla on kyseinen kunta kotikuntana, mutta ”kiireellisissä tapauksissa ja olosuhteiden muutoin niin vaatiessa” myös muille kunnassa oleskeleville lapsille. Valtioneuvoston selvityksen (2023:6) mukaan paperittomien lasten pääsy varhaiskasvatukseen toteutuu heikosti ja vaatii usein sosiaalitoimen ja kolmannen sektorin aktiivisuutta. Usein päiväkotipaikan saaminen edellyttää sitä, että lastensuojelu on katsonut varhaiskasvatuksen välttämättömäksi kyseiselle lapselle. Osa Suomen kunnista on kieltäytynyt järjestämästä paperittomille lapsille varhaiskasvatusta perustellen tätä lakisääteisen velvollisuuden

12 Sosiaali- ja terveysministeriö, stm.fi

13 Pääministeri Petteri Orpon hallituksen ohjelma

14 Toivanen 3.8.2023

15 Katisko, Annala ym. 2023, 13

puuttumisella. Lakisääteinen velvollisuus kuitenkin on olemassa kuten edellä kuvataan, joten tämä osoittaa, ettei paperittomien lasten oikeudet käytännössä aina toteudu.¹⁶ Koulunkäynnin suhteen tilanne on parempi. Paperittomilla lapsilla on oikeus koulunkäyntiin, vaikkakaan ei oppivelvollisuutta, kuten Suomessa vakituisesti asuvilla lapsilla. Käytännössä kouluunkin pääsemisessä voi tulla vastaan haasteita, esimerkiksi sosiaaliturvatunnuksen tai vakituisen asuinpaikan puutteitten takia. Paperittomien hakeutumista perusopetukseen voi estää myös tiedon puute oikeudesta koulunkäyntiin tai pelko ilmiannosta poliisille.¹⁷

Paperittomuutta on tutkittu Suomessa melko paljon, mutta suoraan lasten ja lapsiperheiden tilannetta vähemmän. Aiemmissa tutkimuksissa ja kannanotoissa nousee esiin huoli paperittomien lasten erityisen heikosta asemasta Suomessa. Paperittomien vanhemmuudesta on tehty hiljattain pro gradu -tutkielma Tampereen yliopistossa. Maaro Niskasén tutkielmassa on selvitetty haastatteleamalla vanhemmuuden kokemuksia paperittomana vanhempana Suomessa. Vaikka palvelut eivät ole tutkimuskohteina, niidenkin vaikutusta aineistosta on noussut esille. Tämän tutkielman mukaan muun muassa kokemus ”huonosta vanhemmuudesta” on yksi kyseisten perheiden mielenterveyttä heikentävä asia¹⁸, mistä voisi päätellä, että vanhemmuuden tukeen liittyviä palveluita tarvittaisiin paperittomille enemmän.

---

16 Katisko, Annala ym. 2023, 47

17 Lindroos 27.5.2020

18 Niskanen 2023, 42

4 METODOLOGIA

Selvityksen aineistona käytettiin kirjallisia lähteitä, asiantuntijahaastatteluja sekä perheille toteutettua arabiankielistä kyselyä. Haastatteluja antoi yhteensä kahdeksan paperittomuuden parissa töitä tekevää asiantuntijaa Helsingin ja Turun alueilta helmikuussa 2024. Asiantuntijahaastatteluiden avulla saimme laajasti näkökulmaa paperittomien perheiden tilanteeseen. Asiantuntijahaastatteluja antoi Turvapaikanhakijoiden tuki ry, Diakonissalaitos, Suomen Punainen Risti, Turun Valkonauha ry, Sininauhasäätiö ja Kirkkohallitus.

Perheille toteutettiin lisäksi Forms-pohjainen kysely, joka käännettiin arabian kielelle. Kyselyn avulla oli mahdollisuus kerätä usealta perheeltä kokemuksia palveluiden käytöstä ja paperittomien lapsiperheiden tilanteesta, sillä aikataulullisista syistä haastatteluja olisi ollut vaikeaa toteuttaa. Kuudesta vastanneesta vanhemmasta puolet oli ollut paperittomana jossain vaiheessa vuoden 2016 jälkeen, puolet oli paperittomia vastaamisen hetkellä. Perheet olivat asuneet Suomessa kahdesta yhdeksään vuoteen ja perheissä oli 0–15-vuotiaita lapsia.

Haastatteluaineisto litteroitiin, minkä jälkeen aineisto käytiin läpi luokittelemalla eli rajaamalla pois tutkimuskysymysten ulkopuolelle jäävät asiat ja jakamalla olennaiset kohdat haastatteluista sopivien luokkien alle. Näin tehden esiin nousseita keskusteluita ei tarvinnut pelkistää eli kirjoittaa tiivistettyyn muotoon, vaan haastattelupätkät saivat pysyä melko pitkinä ja haastatteluiden tuottamaa tietoa voitiin analysoida aiempaan tietoon verraten sen omassa asiayhteydessä.

Paperittomat muodostavat erityisen haavoittuvassa asemassa olevan ryhmän, minkä vuoksi etiikkaan on kiinnitetty selvityksessä erityisesti huomiota. Haavoittuvassa asemassa olevan ryhmän tutkimiseen on tärkeää olla perustellut syyt. Usra-hankkeessa on tullut esiin tarve tuottaa lisää tietoa paperittomien lapsiperheiden palveluista, joten tämän selvityksen tekemiseen on ollut hyvät perusteet.

Paperittomia lapsiperheitä on Suomessa melko vähän, joten yksittäisten ihmisten anonymiteetin suojeleminen on tärkeää. Asiantuntijat omalta osaltaan pitivät yksittäisten henkilöiden anonymiteetista huolta, ja perheiden kysely rakennettiin niin, että siihen oli mahdollista vastata anonymiteetti säilyttäen. Niin asiantuntijoille kuin kyselyyn vastanneille perheille korostettiin osallistumisen vapaaehtoisuutta ja mahdollisuutta keskeyttää tai perua osallistuminen. Asiantuntijahaastatteluihin osallistumisesta ja aineiston käyttämisestä ja arkistoinnista laadittiin kirjallinen sopimus. Osallistuvat organisaatiot saivat itse päättää, osallistuivatko he selvitykseen anonymyminä vai nimillä.

Kysely toteutettiin Usra-hankkeen kautta tiedossa olleille perheille. Näin perheiden oli mahdollisesti helpompi luottaa selvityksen tekijätahoon. Pystyimme myös rajaamaan käytetyn kielen arabian kieleen, mikä vähentää käänkövirheiden mahdollisuutta. Usran verkostojen perheillä oli myös olemassa kontakti Usra-hankkeen työntekijöihin, jolloin heidän olisi ollut helpompi kysyä tutulta henkilöltä lisäkysymyksiä, perua osallistumisensa jälkikäteen tai pyytää apua, jos kysely olisi tuottanut esimerkiksi ahdistusta.

Tämä selvitys on toteutettu laadullisilla tutkimusmenetelmillä aineistolähtöisesti. Näin ollen aineiston kautta pyritään tuomaan esiin merkityksiä ja ymmärtämään yksittäistapausten kautta todellisuutta, jossa paperittomat perheet saattavat Suomessa elää. Laadullisessa tutkimuksessa aineiston määrä voi olla pieni eikä tarkoituksena ole luoda yleistettävää tietoa samoin kuin määrällisessä tutkimuksessa, vaan saada käsitystä myös mahdollisesti muiden paperittomien vastaavasta tilanteesta.¹⁹ Toisaalta asiantuntijat ovat pystyneet haastatteluissa raottamaan myös laajempaa kuvaa paperittomuuteen Suomessa.

Pienekö aineisto ja kyselyn rajaaminen arabiankielisiin perheisiin tuo selvitykseen omat rajoitteensa. Selvitystä tehtiin pääasiassa paperittomille rajattujen palveluiden parissa, jolloin saatiin kattava käsitys niiden paperittomien tilanteesta, jotka näissä palveluissa käyvät. Sen sijaan näiden palveluiden ulkopuolella ja muilla Suomen alueilla, esimerkiksi pääasiassa kuntien ja kaupunkien tarjoamien palveluiden varassa olevien tilanteesta ei tällä selvityksellä pystytty muodostamaan laajaa kuvaa.

5 TULOKSET

Kolmas sektori järjestää paperittomille monenlaisia palveluita

Paperittomille lapsiperheille ei juurikaan ole omia, vain heille suunnattuja palveluita, vaan paperittomilla on tietyt oikeudet olemassa oleviin, kaikille tarkoitettuihin palveluihin, joita kuvattiin aiemmissa kappaleissa. Lapsiperheillä on muita paperittomia paremmat mahdollisuudet päästä julkisten palveluiden asiakkaiksi, mutta siinäkin on haasteita, joista kerrotaan tarkemmin seuraavassa luvussa. Suoraan paperittomille suunnattuja palveluita järjestävät Helsingissä ja Turussa pääasiassa kolmannen sektorin toimijat, vaikkakin Helsingissä on myös paperittomiin keskittyvä sosiaalityön yksikkö ja terveystalot. Turussa on viime vuosina kehitetty palvelupolkua paperittomille samaan tapaan kuin Helsingissä, ja Helsingin palvelutilanne nähdäänkin haastattelujen perusteella tavoiteltavana myös Turussa. Viime vuosien koronapandemia vauhditti palveluiden kehittämistä Turussa, sillä huomattiin, että on kaikkien edun vastaista, että yksi ihmisryhmä jää rokotusten ja hengityssuojainten käytön ulkopuolelle.

Näiden suurten kaupunkien lisäksi haastatteluissa puhutaan pienemmistä kunnista ja kaupungeista, joissa tilanne ei haastateltavien mukaan ole useinkaan kovin hyvä. Monet haastatelluista asiantuntijoista tulevat organisaatioista, joissa paperittomille järjestetään neuvontaa ja ohjausta heille kuuluvien palveluiden piiriin. Tätä ohjaustyötä tehneet haastateltavat kertoivat kokemuksiaan siitä, miten heille tulee yhteydenottoja pienemmilta paikkakunnilta niin asiakkailta itseltään kuin julkisten palveluiden tarjoajilta:

”Pieniin kuntiin kun tulee ensimmäinen paperiton vanhempi, ensimmäinen oleskeluluvan äiti, niin kyllä se tarkoittaa sitä, että siinä kunnassa käydään se läpi ihan pohjamutia myöten, että me siinä kohtaa sitten tehdään sitä viranomaisyhteistyötä ja selvitellään niitä asioita ja ohjataan näitä kuntia tuottamaan lainmukaisia palveluita paperittomille vanhemmille.”

SANNA VALTONEN, TURVAPAIKANHAKIJOIDEN TUKI RY.

Kolmannen sektorin toimijat järjestävät paperittomille palveluohjauksen lisäksi muun muassa päiväkeskustoimintaa, ryhmätoimintaa, tapahtumia ja retkiä, saattamisapua asiointiin, tukea lapsille ja perheille sekä materiaalista apua kuten ruokaa, vaatteita, kodintarvikkeita ja bussilippuja. Yksi merkittävä palvelu, jota nämä toimijat tarjoavat, on oikeusapu ja neuvonta, jolla pyritään oleskelun laillistamiseen Suomessa. Turvapaikanhakijoiden tuki ry noudattaa esimerkiksi periaatetta ”oleskelulupa ensin”, eli palvelu lähtee siitä, että kartoitetaan kokonaisvaltaisesti asiakkaan tilanne ja hänen mahdollisuutensa saada jollain perusteella oleskelulupa. Esimerkiksi Diakonissalaitoksen Al Amal -päiväkeskuksen toiminnan avulla satoja paperittomia on pystynyt laillistamaan oleskelunsa ja pääsyt näin pois paperittomuudesta. Turun Valkonauha ry:n ylläpitämässä Kaikkien Naisten talossa järjestetään ohjausta ja neuvontaa paperittomille tai muille oleskeluluvan kanssa haasteellisessa tilanteessa oleville sekä ryhmätoimintaa

naisille ja lapsille. Oleskelun virallistamisen eteen tehdyn työn lisäksi toiminnassa on koettu erityisen tärkeäksi osallisuuden kokemus, joka erityisen haavoittuvassa ja marginalisoidussa asemassa oleville asiakkaille voidaan toiminnan kautta tarjota:

Tavallaan meidän keskuksemme primaarifunktio on se, että tarjotaan näille ihmisille, jotka ei pääse osaksi yhteiskuntaa, tila, jossa he voivat tuntea itsensä osallisiksi, jonka toimintaan he voivat kiinnittyä ja sitten asiakastyön kautta, kun selvitetään sen ihmisen kokonaistilanne, niin se myöskin selkeyttää sitä heidän käsitystään omasta tilanteestaan, miten siihen voi vaikuttaa. Sitä kautta vaikutetaan taas siihen osallisuuteen, kun he ovat paremmin itse tietoisia omasta tilanteestaan, itselle kuuluvista palveluistaan ja mitä missäkin kohtaa voi tehdä, koska ihmisethän on kielellisesti ja systeemisesti ja strukturaalisesti ajettu yhteiskunnan... marginaali ei edes riittävällä tavalla kuvaa, miten paperittomat on positioitu ulkokehälle.

MINNA SAUNDERS, TURUN VALKONAUHA RY.

Haastava polku palveluiden pariin

Palveluihin löytämisessä ja niiden saamisessa on paperittomilla perheillä monenlaisia haasteita. Tähän selvitykseen haastatellut kolmannen sektorin toimijat järjestävät paperittomille perheille ohjausta ja neuvontaa muun muassa julkisten palveluiden piiriin. Haastateltavat eivät ole juurikaan huolissaan siitä, löytävätkö perheet heidän tarjoamiinsa kolmannen sektorin palveluihin, mutta julkisiin palveluihin löytämisestä ja pääsemisestä ollaan enemmän huolissaan. Jonkin verran nousee esille huoli varjotyhteiskuntailmiöstä eli siitä, että perheet jäävät elämään täysin palveluiden ulkopuolella omissa verkostoissaan, jolloin myös lapset jäävät esimerkiksi ilman koulutusta, terveydenhuoltoa ja muita palveluita. Kun turvapaikanhakijataustainen perhe jää paperittomaksi eli kun kielteinen turvapaikkapäätös tulee ja vastaanottopalvelut loppuvat, on erityinen riski jäädä palveluiden ulkopuolelle. Tietoa palveluista voi olla vaikeaa saada, palveluja etsiessä ei välttämättä ole tietoa, mihin palveluihin olisi oikeus tai joissain tapauksissa perheillä on luottamuspuola julkisiin palveluihin siitä huolimatta, että sosiaali- ja terveydenhuollossa on vaitiolovelvollisuus. Suomen Punaisen Ristin asiantuntija **Miska Keskinen** kuvaa mahdollisia syitä palveluiden ulkopuolelle jäämiselle näin:

No ensimmäinen on tietysti pelko. Jos ollaan maassa ilman oleskelulupaa niin ei välttämättä halutakaan myöskään viranomaiskontakteja, ja vaikka sillä aviopuolisolla olisikin se [oleskelulupa] perheestä, niin sieltä se toinen puoliso piilottelee ja on kotona esimerkiksi ihan siitä syystä, että pelkää oman statuksensa puolesta, että mitä tässä tapahtuu. Toinen on sitten kielitaito molemmilla, että onko mitään riittävää kielitaitoa siihen, että osaisi edes ottaa selville. Kulttuurilliset syyt, eihän siellä kotimaassakaan ole mitään sosiaaliturvaa niin miksi täällä olisi, eli ei tiedetä oikeuksia. Ei myöskään välttämättä se työssäkäyvä osapuoli tiedä mitä yhteiskunnan oikeuksia hänellä on Suomessa.

Haastatellut asiantuntijat kertoivat, että luottamusta on saatu rakennettua esimerkiksi sillä, että työntekijöitä on useista kieliryhmistä ja he ovat sellaisia henkilöitä, jotka ovat jo yhteisössään jossain määrin sisällä. Lisäksi monta vuotta toiminnassa olleista päiväkeskuksista ja apupisteistä on kiirinyt sana yhteisöjen sisällä, jolloin toimintaan ja esimerkiksi vaitiolovelvollisuuteen on helpompi luottaa. Seuraavassa sitaatissa kuvataan luottamuksen rakentamista työntekijävalintojen kautta:

Työntekijät on olleet sillä tavoin valikoituna ja hakijoista on noussut hyvin esille ne, jotka tunnetaan yhteisössä jo entuudestaan tavalla tai toisella, mielellään tietysti mahdollisimman positiivisena ja semmoisena yhteisöä rakentavana henkilönä. Se on se apukeino tietenkin päästä mukaan siihen ihmisten elämään -- kun se silta on jo olemassa, se luottamus on jo saavutettu. Sitä ei lähdetä rakentamaan siinä kohtaamisessa tai mietitä, että milloinkahan me olemme siinä tilanteessa, että me pääsemme oikeasti kiinni sen ihmisen asioihin ja tilanteeseen, vaan päinvastoin me kuulemme heti alusta alkaen toisinaan jopa vähän liikaakin.

ANNE HAMMAD, DIAKONISSALAITOS

Kolmannen sektorin toimijat nostivat myös usein palveluihin löytämisessä ensivastaanoton tärkeyden. Esimerkiksi eri seurakunnissa on vaihteluita siinä, kuinka paperittomat ovat löytäneet diakoniatyöhön hakemaan apua ja kuinka paperittomien auttamiseen näissä suhtaudutaan. Kun asiakas saa kokemuksen, että hän on tullut kohdatuksi ja saanut apua, tieto leviää verkostoihin, ja samalla seurakunnan työntekijät osaavat yhä paremmin auttaa muita paperittomia asiakkaita. Haasteena nähdään kuitenkin se, että monessa tilanteessa paperiton tarvitsisi hyvin konkreettista tukea palveluihin pääsyyn, esimerkiksi omankielistä ja suomenkielentaitoista ihmistä mukaan sosiaali- tai terveydenhuollon vastaanotolle varmistamaan palveluiden saaminen, mutta tähän millään taholla ei vaikuta olevan riittävästi resursseja. Terveystuollossa vastaanottavan työntekijän suuri merkitys herättää haastatelluissa huolta:

Tavallaan terveyspalveluissa papereilla kuin paperittomana on se vaikein kohta siinä, kun sinä menet sinne sisään ja se vastaanotto -- jos siitä pääsee eteenpäin niin yleensä asiat lähtevät rullaamaan. Mutta jos se vastaanotto tyssää siihen, että sinulla ei ole sosiaaliturvatunnusta ja sinut luokitellaan ihmiseksi, joka ei saa palveluita täältä, niin sitten peli on menetetty. Ja kun tämmöistä ei pitäisi tapahtua. Tämä on se kulminaatiopiste, on se sitten se neuvola, kättilö tai terveydenhuollon ajanvarauspiste niin siinä se on se vaikea paikka. Pääseekö siitä eteenpäin?

MISKA KESKINEN, SUOMEN PUNAINEN RISTI

Yksi tutuista haasteista palveluihin pääsemisessä on paperittomien kohdalla edellisessäkin sitaatissa mainittu tunnistautumisen vaikeus ilman henkilötunnusta.

Tunnistautuminen voi olla vaikeaa myös siksi, että julkisissa palveluissa luodaan paperittomille keinotekoisia henkilötunnuksia, jotka toimivat vain kyseisessä organisaatiossa. Paperittomia neuvovat tahot joutuvat aineiston perusteella usein tilanteisiin, joissa he joutuvat perheiden puolesta auttamaan esimerkiksi terveydenhuollon ammattilaisia luomaan asiakkaillensa keinotekoiset tunnuksset. Myös aiemman tutkimuksen perusteella yksittäisen työntekijän taidoista voi riippua, osaako hän luoda tällaisen tunnuksen asiakkaalle²⁰. Yksi ilmenneistä haasteista on myös se, että samalla henkilöllä voi tietämättään olla samassakin järjestelmässä useita tunnuksia, mikä hankaloittaa muun muassa terveydenhoitoa.

20 Katisko, Annala ym. 2023, 69

Ylipäättään sosiaali- ja terveyspalveluihin liittyy aineiston perusteella valtavasti tilanteita, joissa työntekijät eivät tiedä, mitä palveluita heidän kuuluisi tarjota paperittomille asiakkaille. Esiin nousee myös huoli siitä, että jos paperittomalla on erilaisia erityistarpeita esimerkiksi vammaisuuden takia, oikeanlaisten palveluiden saaminen käy entistä hankalammaksi. Palvelupolkuja ei edelleenkaan monilla alueilla ole, tai työntekijöillä ei ole niistä tietoa. Lainsäädäntö jättää myös suurta tulkinnanvaraa siihen, mitkä palvelut ovat välttämättömiä tai kiireellisiä tai milloin katsotaan, että vanhempaa pitää hoitaa, jotta lapsen etu ei vaarannu. Seuraavassa otteessa kuvataan sitä, miten paljon haastatellut kolmannen sektorin toimijat saattavat joutua vaatimaan paperittomien tukena heille kuuluvia palveluita, ja siltikin tarvittava hoito voi jäädä saamatta.

Kerroin vastaanotossa, että soitin oikeasti ylilääkärille ja hänen sanoilla pyysin vastaanottoa, että katso sieltä tietokoneelta siitä ohjelmasta, jonka nimi on tämä, että siellä on, miten sinun tulee toimia, mutta ei hän katsonut. Ei päästy palveluihin, mutta sitten soitettiin vielä vähän vauhtia ja päästiin, mutta sittenkin annettiin vaan diabeteslääkkeet, mutta ei esimerkiksi verensokerimittaria. Niin mitäpä hyötyä on pillereistä, jos et voi mitata, onko pillerit toimineet? Eli tavallaan se jätettiin, se välttämätön terveydenhuolto, taas kesken. Lähetettiin vaan, että mene jonnekin muualle.

MISKA KESKINEN, SUOMEN PUNAINEN RISTI

Terveyspalveluihin hakeutumista hankaloittaa myös se, että Turun alueella asiakkaalle saattaa edelleen tulla palveluiden käytöstä lasku, jopa ulkopaikkakuntalaisten hinnalla. Laskun saamisen pelko aiheuttaa sen, ettei palveluihin välttämättä uskalleta hakeutua, jos henkilöllä ei ole mahdollisuutta maksaa laskua. Haastatellut toimijat ovat ohjeistaneet paperittomia perheitä hakemaan laskuihin kohtuullistamista tai laskuttamisesta luopumista, mutta automaattista se ei Turun alueella vielä ole. Jos paperiton saa terveydenhuollosta laskuja ja ne kasautuvat ulosottoon, mahdollisen oleskeluluvan myötä ne siirtyvät itse maksettaviksi:

On ollut sellaisia asiakkaita meillä, jotka ovat paperittomana käyttäneet terveyspalveluita, saaneet siitä laskun ja kun he ovat saaneet oleskeluluvan niin ne velat odottavat siellä ulosotossa heitä, että onko se kohtuullista vai ei? Eihän se tietenkään ole kohtuullista.

MINNA SAUNDERS, TURUN VALKONAUHA RY.

Palveluiden kannalta paperittomille aiheuttaa haasteita erityisesti johdannossakin kuvattu statuksen vaihtelevuus. Kun tilanne muuttuu Maahanmuuttoviraston tai oikeuden päätösten myötä nopeastikin, perheiden pitäisi tietää, mitä palveluita heille milloinkin kuuluu ja katkeaako joku palvelu, joka toisessa oleskelustatuksessa on ollut saatavilla. Alla olevassa haastatteluotteessa kuvataan tätä todellisuutta, jossa moni paperiton elää:

Se on niin nopeata, meillä on tilanteita, joissa henkilö on tänään vielä turvapaikanhakija, vaikka kolmannella kierroksella. Migrin negatiivinen päätös tulee huomenna, niin hän on huomenna paperiton, koska hänellä on täytäntöönpanokelpoinen käännytyspäätös, ja hän on yhtäkkiä kaikkien palveluiden ulkopuolella eli hänelle ei kuulu enää mikään muu kuin paperittomien palvelu. Sitten jos hallinto-oikeus kahden kuukauden päästä antaa hänelle täytäntöönpanokiellon niin hänen oikeutensa palaavat hetkellisesti, kunnes hallinto-oikeus ratkaisee sen asian. Meillä on ihmisiä, jotka ovat tällaisessa jatkuvassa liikkeessä.

SANNA VALTONEN, TURVAPAIKANHAKIJOIDEN TUKI RY.

Selkeästi yleisin tapa löytää suoraan paperittomille suunnattuihin palveluihin on perheiden omat verkostot ja puskaradio. Myös perheet vastasivat kyselyssä useimmiten saaneensa tietoa palveluista ystäviltä. Haastatteluista käy ilmi, että palveluita tarjoavien toimijoiden yhteistyö esimerkiksi vastaanottokeskuksiin, hyvinvointialueisiin, kuntiin ja toisiin kolmannen sektorin toimijoihin kuvataan hyvänä, mikä auttaa tiedonkulkua ja asiakkaiden ohjautumista oikeiden palveluiden piiriin. Mainostamista ei ole varsinaisesti tarvinnut tehdä asiakkaiden löytämiseksi, vaikkakin jonkin verran palveluita ja toimintaa on myös mainostettu esimerkiksi Facebookissa, WhatsAppissa ja paperisilla mainoksilla. Jotkut toimijat kertoivat mainostamisen sijaan joutuvansa pikemminkin aktiivisesti rajaamaan asiakkaita rahoituksellisista syistä.

Verkostojen ja ystävien merkitys tiedon lähteenä osaltaan myös kertoo siitä, että ohjausta ja neuvontaa voi olla vaikeaa saada riittävästi muualta. Voi myös olla, että heikkojen verkostojen varassa olevilta tieto palveluista jää kokonaan saamatta. Verkostojen antamaa tietoa pidetään myös haasteena palveluihin pääsyssä ja oikeuksien toteutumisessa, sillä haastatellut kolmannen sektorin edustajat kokevat, että verkostoista tuleva virheellinen tieto saattaa vesittää oikeaan tietoon perustuvan neuvonnan. Esimerkiksi lastensuojeluun kohdistuu paljon epäluottamusta, joka leviää puskaradion kautta laajoille ryhmille. Tämä on ongelmallista muun muassa siksi, että lastensuojelun asiakkuus usein vaaditaan, jotta paperiton lapsi pääsee esimerkiksi päiväkotiin²¹.

Lastensuojelun asiakkuuden vaatimusta palveluihin pääsyssä kritisoidaan haastatteleaineistossa useasti. Lastensuojelun asiakkuutta vaaditaan yleensä varhaiskasvatukseen pääsemiseksi, vaikka varhaiskasvatus olisi Valtioneuvoston selvityksenkin mukaan välttämätöntä etenkin paperittomille lapsille, joiden vanhemmilla on usein jo paperittomuuden vuoksi paljon kuormitusta ja vaikeuksia turvata lapsille tasapainoinen kehitys ja normaali lapsuus²². Lastensuojelun arvion vaatimus varhaiskasvatukseen pääsemiseksi yhdistettynä edellä mainittuihin pelkoihin, joita paperittomilla usein on lastensuojeluun liittyen, tekee paperittomien lasten pääsystä varhaiskasvatukseen erityisen vaikeaa. Samalla aiheutuu riski siitä, että yksittäisen sosiaalityöntekijän merkitys lapsen elämän kannalta korostuu myös tässä. Haastateltujen mukaan edelleen joudutaan taistelemaan siitä, että paperiton perhe otetaan hyvinvointialueen lastensuojelun asiakkaaksi, vaikka kuntalaisuutta ei ole. Selvitystä varten arabiankielisille paperittomille tai

21 Asiaa avataan tarkemmin tämän selvityksen luvussa 3.

22 Katisko, Annala ym. 2023, 47

aiemmin paperittomana olleille perheille tuotetussa kyselyssä kysyttiin, ovatko he kokeneet jääneensä ilman tarvittavia palveluita. Monessa vastauksessa mainittiin, että nimenomaan päiväkotipaikkoja perheet olisivat kaivanneet, mutta eivät ole sellaisia lapsilleen saaneet. Lastensuojelun asiakkuuden tarvetta lapsille välttämättömiin palveluihin kritisoidaan selvityksen aineistossa esimerkiksi näin:

Paperittomille perheille kun aktivoidaan lastensuojelun palvelut, niin silloin he saa sitä kautta paremmat ja perhettä enemmän tukevat palvelut. Minä näkisin, että se on jotenkin systeeminen virhe, että ne palvelut ovat minimipalvelut, jotka aiheuttavat sen lastensuojelun väliintulon. Ne palveluthan pitäisi olla riittävät alun perinkin.

MINNA SAUNDERS, TURUN VALKONAUHA RY.

Varattomuus estää paperittomien perheiden lapsia elämästä normaalia lapsuutta

Paperittomien parissa toimivat tahot ovat havainneet paperittomilla perheillä monia tekijöitä, jotka vaarantavat lasten mahdollisuuden elää normaalia lapsuutta. Monet näistä liittyvät varattomuuteen, sillä paperittomat perheet joutuvat yleensä tulemaan toimeen äärimmäisen vähällä, pääasiassa Kelan myöntämällä maksusitoumuksilla. Maksusitoumukset käyvät vain tiettyyn kauppaan ja ovat rajattuja ruokaan ja hygieniatarvikkeisiin. Lapsille tämä tarkoittaa, että mitään muuta ei voida ostaa. Haastatellut tuovat esiin esimerkiksi tilanteita, joissa lapset ovat surreet sitä, että eivät voi koskaan ostaa ”krääsää” niin kuin muut lapset, tarkoittaen leluja ja tavaroita, joita lapsilla normaalista on. Alla olevassa otteessa kuvataan varattomuuden vaikutuksia lapsiin.

Se materiaallinen hätä on melkoinen. Ehkä riipaisevin esimerkki, tai niitä on miljoonia, mutta yksi tuli mieleen, että kesällä kun olisi nuori äiti halunnut ostaa lapselleen jätskioskista tuutin, niin ei pysty koska ei ole käteistä, eikä voi ostaa. Se maksusitoumus on sidottu hygieniatarvikkeisiin ja ruokaan, niin eihän se mitenkään voi mahdollistaa sellaista -- mitään virikkeellisyyttä, mitään leluja, mitään mitä tahansa, mitä lapset nyt tarvitsevat.

MINNA SAUNDERS, TURUN VALKONAUHA RY.

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen mukaan lapsilla on oikeus leikkiin ja vapaa-aikaan. Tavallisesti Suomessa asuvat lapset saavat vapaa-ajallaan kokea asioita, jotka vaativat ainakin jonkin verran rahaa. Useimmat lapset pääsevät ainakin joskus esimerkiksi elokuihin, huvipuistoon tai matkustamaan. Paperittomien perheiden lapsilla rahaa ei tällaiseen ole ja oleskeluluvan puutekin estää matkustamisen Suomen ulkopuolella. Nämä asiat voivat luoda voimakasta ulkopuolisuuden tunnetta. Pelastakaa Lasten vuosittaisen Lapsen ääni- kyselyn avulla on kartoitettu lasten ja nuorten kokemuksia pienituloisuudesta. Vuoden 2023 kyselyn tulosten perusteella pienituloisuus aiheuttaa lapsille ja nuorille ulkopuolisuuden ja erilaisuuden kokemuksia, vaikuttaa siten myös

kaverisuhteisiin ja lisää riskiä tulla kiusatuksi tai kokea yksinäisyyttä.²³ Vapaa-ajan toiminnan ja elämysten tarjoamista ei tulkita useinkaan yhtä välttämättömäksi kuin ruokaa ja hygieniatarvikkeita, mistä lapset itse saattavat olla eri mieltä:

Kun nähdään, että vaikka teatteri ja huvipuisto on kokemuksia ja elämyksiä, niin ne eivät ole välttämättömiä, mutta lapselle ne on kyllä. Jos kaverit on käyneet jossain niin voi olla, että hän on ainoa, joka ei käy missään. Rahaa ei ole oikeastaan ollenkaan vanhemmilla ja se pieni määrä on tarkoitettu vain ruokaan.

SAMIRA EL FAOUKI, SININAUHASÄÄTIÖ

Paperittomien lasten harrastuksiin pääsyä kolmannen sektorin toimijat ovat pyrkineet tukemaan, sillä harrastukset ovat asia, joka näiltä lapsilta usein puuttuu. Harrastuksiin liittyy haasteita aiemmin esillä olleen henkilötunnuksen puutteen vuoksi, sillä esimerkiksi liikuntaharrastusten vakuutuksiin tarvitaan henkilötunnus. Vaikka maksuttomia harrastuksia on jonkin verran kouluilla tarjolla, jostain syystä paperittomat perheet eivät saa niistä kovin helposti tietoa. Haastatellut tuovat esiin myös joidenkin perheiden tarpeen suojella lapsiaan vähän liikaakin, jolloin lapset eivät pääse välttämättä ilmaisiinkaan harrastuksiin. Tämä suojelu liitetään tiedon puutteeseen suomalaisesta yhteiskunnasta ja siitä, mikä perheissä nähdään lapsille hyvänä ja tarpeellisena, lapsen edun mukaisena.

Kuten aiemmin tässä selvityksessä mainitaan, kaikilla Suomessa oleskelevilla on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon, mihin myös asuminen sisältyy. Paperittomien asuminen toteutetaan silti hyvin vaihtelevilla tavoilla eri kunnissa. Selvityksen aineiston perusteella Helsingissä ja Turussa asiat ovat melko hyvin ja paperittomat perheet saavat yleensä asua tavallisessa asunnossa koko paperittomuuden ajan. Sen sijaan joillain muilla paikkakunnilla haastatellut ovat havainneet suuria puutteita majoituksen toteutuksessa. Osassa kunnista hätämajoitusta ei järjestetä, vaikka paperittomilla olisi siihen lakiin perustuva oikeus. Joissain tapauksissa lapsiperheetkin ovat joutuneet hätämajoitukseen, jossa heitä on pidetty jatkuvassa epävarmuudessa majoituksen jatkumisesta:

Pahimmillaan sitten aina kerrotaan, että saatte kolme päivää olla ja sen jälkeen täytyy lähteä, vaikka sitä sitten kolmen päivän jälkeen taas jatketaan kolme päivää. Jatkuvasti on sellainen pelko, että kolmen päivän päästä joudutaan oikeasti lähteä tästä.

MINNA ILJANKA, TURUN DIAKONIAKESKUS

Varattomuus aiheuttaa myös sen, että toimeen tullakseen monet paperittomat joutuvat työskentelemään harmailla työmarkkinoilla. Diakonissalaitoksen selvityksen mukaan paperittomien työllistymisalojen kirjo on monipuolistunut viime vuosina²⁴. Tähänkin selvitykseen haastatellut tahot kertoivat näitä työpaikkoja olevan muun muassa erilaisilla matalapalkkaisilla palvelualueilla. Harmaan talouden työpaikat aiheuttavat

²³ Pelastakaa Lapset ry 2023

²⁴ Leppäkorpi, Mervi & Koivisto, Johanna 2024

suuren riskin hyväksikäytölle ja työntekijän kiristämiseksi ilmiannolla pelotellen. Käteisen rahan puutteessa paperittomat voivat joutua suostumaan esimerkiksi epäinhimillisiin työolosuhteisiin tai epäoikeudenmukaiseen palkkaan. Vanhempien huonot työolot, riittämätön palkka ja kiinnijäämisen pelko vaikuttavat koko perheen, mukaan lukien lasten, hyvinvointiin.

Tieto ja ymmärrys paperittomien perheiden tilanteesta ja oikeuksista puutteellista

Tiedon puute paperittomuudesta hankaloittaa aineiston perusteella paperittomien palveluiden toteutumista. Tiedon puutteita on havaittu niin palveluntarjoajilla kuin paperittomilla itsellään. Esimerkiksi päiväkotimaailmassa kodin ja päiväkodin välinen yhteistyö voi olla haastavaa, sillä henkilökunta ei välttämättä edes tiedä jonkun asiakasperheen elävän paperittomuudessa. Vaikkapa oikeanlaisten varusteiden puuttumiseen saatetaan suhtautua kuten muidenkin perheiden kohdalla, vaikka varattomuuden takia paperittomien perheiden voi olla huomattavan vaikeaa hankkia varusteita esimerkiksi nopeasti muuttuviin ulkoilusäihin. Diakonissalaitoksen projektipäällikkö Anne Hammad kuvaa tilannetta näin:

Tämän päivän paineistetussa päiväkotimaailmassa ei välttämättä sitten taas se vastaanottokyvykkyys näiden asioiden ja näiden perheiden osalta toimi, että kun siellä ymmärrettävästi -- katsotaan kaikkia perheitä samalla tavoin ja sitten ihmetellään, kun ei ole vaatteita ja ei ole tarvikkeita, ei ole välineitä ja ei ole sitä eikä tätä.

Paperittomien on havaittu tarvitsevan nykyistä enemmän tukea myös koulunkäyntiin ja yhteistyöhön kodin ja koulun välille. Olosuhteet lasten kotona saattavat tehdä koulunkäynnistä haastavaa, jos lapsilta puuttuu esimerkiksi säännöllinen kouluarkeen sopiva elämänrytmi ja rauhallinen tila koulutehtävien tekemisen. Jotkut kolmannen sektorin toimijat ovat yrittäneet vastata tarpeeseen järjestämällä läksyhelppi-toimintaa, jossa työntekijät ja vapaaehtoiset tukevat lapsia läksyjen tekemisessä. Koulussa ja opettajilla taas ei välttämättä ole tietoa perheen tilanteesta, jolloin lapselta voi jäädä saamatta tarvittava tuki koulukäynnistä suoriutumiseen. Alla kuvataan esimerkiksi vastaanottokeskuksessa asuvien lasten mahdollisia koulunkäynnin haasteita:

Myöskin se, että miten me tuetaan paperittomien lasten koulunkäyntiä, niin siinä on ihan valtavan isoja puutteita. -- Ja myös siinä limbossa olevien lasten, että jos ne lapset asuu vaikkapa vastaanottokeskuksessa -- niin siellä ei voi levätä silloin kun haluaa, ei syödä silloin kun haluaa. Siellä eletään sen vastaanottokeskuksen rytmin kanssa, joka ei välttämättä ollenkaan tue sitä koulunkäyntiä. Siellä ei ole rauhallista tilaa. Sitten jos opettajat ei tunne, ja mistä he tietäisivät, jos sillä ei ole jotain erityisiä palveluja, niin mistä se opettaja tietäisi, että millaisissa oloissa tämä lapsi elää. Meiltä puuttuu semmoinen linkki kodin ja koulun väliltä.

SANNA VALTONEN, TURVAPAIKANHAKIJOIDEN TUKI RY.

Haasteet koulunkäynnissä kytkeytyvät myös aiemmin tässä selvityksessä käsitellyyn lastensuojelun pelkoon. Haastatellut asiantuntijat ovat havainneet, että jotkut vanhemmat saattavat esimerkiksi piilotella koulunkäyntiin liittyviä ongelmia tai lapsen psyykkistä oireilua koulun henkilökunnalta. Tämän nähdään liittyvän siihen, että kyseiset perheet kokevat painetta heidän lapsensa suoriutumisesta koulussa riittävän hyvin ja ongelmattomasti. Koulun ja lastensuojelun roolia ennen kaikkea lasten hyvinvointia tukevana tahoina ei välttämättä tunneta, jolloin mahdollisten haasteiden paljastuminen nähdään perhettä uhkaavana asiana.

Ymmärryksen ja tiedon puutetta paperittomien perheiden olosuhteista on tullut usein vastaan myös lastensuojelun työntekijöillä. Perheitä kohtaan on havaittu asenteellisuutta, jonka läpi katsottuna vanhempien nähdään esimerkiksi tahallisesti toimivan väärin. Paperittomuuden aiheuttamia olosuhteita ei välttämättä ymmärretä, kuten esimerkiksi vanhempien kuormitusta ja tuen tarvetta. Väärinymmärryksiä voi olla puolin ja toisin, mutta etenkin lastensuojelussa haastateltavat näkevät nämä riskialttiina lapsen edun toteutumisen kannalta, sillä yksittäisellä sosiaalityöntekijällä on tilanteessa virka-aseman tuomaa valtaa:

Kyllä minä joudun käymään keskustelua, että muistuttakaa niitä lastensuojelun työntekijöitä, -- että ei ne vanhemmat pääsääntöisesti kuitenkaan tahallaan tee niitä asioita. On vaikea niistä lähtökohdista ymmärtää, miten Suomessa eletään ja ollaan. Tässä on kaksi maailmaa ihan kirjaimellisesti usein vastakkain ja vastakkainasettelusta niin kuin tiedetään, syntyy hyvin helposti väärinkäsityksiä ja sitten kun puhutaan sen lapsen edun toteutumisesta, niin se vastakkainasettelu yhdistettynä erilaisilla näkemyksillä, arvoilla ja asenteilla tekee valta-asetelmasta vaarallista. [--] Ja siitä voi pahimmillaan olla haittaa sille lapselle, että ei ajetaakaan ihan täysin pyyteettömästi, inhimillisesti ja täysin sitä lapsen etua. Ja ne on surullisia ne tarinat.

ANNE HAMMAD, DIAKONISSALAITOS

Mielenterveys on asia, jonka tukemiseen paperittomat saavat asiantuntijoiden mukaan aivan liian vähän palveluita. Haastateltujen mukaan paperittomat ovat saaneet apua lähinnä vapaaehtoisilta psykologeilta, mutta näidenkin resurssit ovat hyvin rajalliset, jolloin esimerkiksi pidempiaikaista psykoterapiaa ei ole tarjolla. Mielenterveysongelmien hoitoa haastaa usein myös kielitaidon puute ja tulkin tarve. Tulkin pitäisi pysyä samana tapaamiskerroista toiseen ja rakentaa ensin luottamus asiakkaaseen, jotta esimerkiksi traumojen kanssa päästäisiin työskentelemään. Vanhempien mahdolliset hoitamattomat mielenterveysongelmat heijastuvat luonnollisesti myös lapsiin, mutta lapsetkaan eivät saa omiin traumoihinsa riittävästi apua:

Vuonna 2015 tulleista perheistä näkyy, että jos siellä on ollut lapsia, jotka on olleet siinä tullessa ehkä jotain 4–5-vuotiaita ja muistaa jonkin verran kotimaan tapahtumia ja muistaa niitä matkan tapahtumia ja saattaa olla niistä jo traumatisoituneita, niin sitten ei missään vaiheessa niitä aleta käsittelemään ja hoitamaan täällä, koska he ovat 9 vuotta myöhemmin edelleen paperittomina.

MINNA ILJANKA, TURUN DIAKONIAKESKUS

Mielenterveyspalveluiden tarpeen lisäksi ilmi tulee myös vanhemmuuden tuen tarve. Paperittomien perheiden vanhemmat kaipaavat asiantuntijoiden näkemyksen mukaan enemmän tukea epävarman, stressaavan ja pelottavankin elämäntilanteen keskellä arjen jaksamiseen, jotta he kykenisivät paremmin ylläpitämään lapsille turvallisuutta ja rutiineja. Vanhemmuuden tuen tarpeeseen on pyritty vastaamaan sekä Turussa että Helsingissä kehittämällä kolmannen sektorin palveluita, jotka on suunnattu nimenomaan paperittomille lapsiperheille. Haastatteluissa nousee esille myös vanhemmuuteen liittyviä tiedon puutteita yleisemmin integraatioissa. Perheet saattavat jäädä ilman riittävästi tietoa siitä, miten Suomessa toimitaan vanhemmuuden osalta:

Me unohtamme esimerkiksi vanhempien tukemisen siinä vanhemmuudessa silloin kun sitä tarvittaisiin, se semmoinen meidän järjestelmämme avaaminen, että mitkä asiat Suomessa ajatellaan olevan vanhemman vastuulla. Ne on ihan eri asioita kuin monen paperittoman lähtömaassa. Meiltä ei saa semmoista syvällistä tukea siihen, että miten täällä toimitaan. Sitten jollakin asiat sujuvat siitä huolimatta ja joillakin sitten ajautuu ihan avoimeen katastrofiin.

SANNA VALTONEN, TURVAPAIKANHAKIJOIDEN TUKI RY.

Useasti keskusteluun nousee lapsen edun ensisijaisuus, niin palveluista keskustellessa kuin siitäkin, miten perheet ovat joutuneet paperittomuuteen. Lapsen etu pitäisi YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen mukaan huomioida aina lapseen liittyvissä toimitaissa. Esimerkiksi oleskelulupapäätöksissä on tärkeää tehdä laajempaa kokonaisharkintaa, jonka tuloksena lapsen tai hänen perheenjäsentensä voi olla mahdollista saada oleskelulupa. Tästä huolimatta haastattelut ovat kohdanneet tapauksia, joissa lapsen perheenjäsen on jäänyt ilman oleskelulupaa esimerkiksi maahantulosäännösten kiertämisellä perusteltuna. Lapsi pitäisi aina nähdä lapsena ja hänen etunsa ensiarvoisen tärkeänä kaikissa päätöksissä ja palveluissa:

Lapsen etu on tietysti aina se minkä pitäisi näitä säädellä ja määritellä heidän saamaa palvelua. Lapsi on lapsi, eikä paperiton ja lapselle pitää varmistaa se turvallinen kasvu ja kasvuympäristö.

MINNA SAUNDERS, TURUN VALKONAUHA RY.

Tulevaisuus herättää huolta etenkin paperittomien perheiden lapsissa ja nuorissa

Haastatellut kokevat, että paperittomien palvelut ja niihin pääsy ovat viime vuosien aikana kehittyneet niin Helsingissä kuin Turussakin. Kolmannen sektorin toimijat ovat molemmilla alueilla osallistuneet palveluiden kehittämiseen yhteistyössä kuntien ja hyvinvointialueiden kanssa. Vaikka toimijat tunnistavat tilanteen paranemisen, tämän selvityksenkin myötä on käynyt ilmi, että paljon kehitettävää kuitenkin vielä on. Turvapaikanhakijoiden tuki ry:n asiantuntija **Sanna Valtonen** kuvaa aiempaa tilannetta vaipaaksi pudotukseksi, joka on viime vuosina saatu ainakin jossain määrin pysäytettyä:

Noin lähtökohtaisesti perheet saa paremmin apua ja lasten koulupaikkojen järjestäminen ei enää kestä kahta vuotta ja että se ei ole enää semmoinen ihan järkyttävä suo, vaan että asiat hoituvat aika kivasti ja tosi monet järjestöt tekevät jokainen omaa hyvää työtänsä. Minusta tuntuu, että nämä ihmiset ovat kuitenkin jollain tavalla jonkun verkon päällä, että he ei ole vapaassa pudotuksessa, niin kun he olivat vielä muutama vuosi sitten.

Tätä selvitystä varten paperittomille ja paperittomuudessa eläneille perheille toteutetun kyselyn vastauksissa vanhemmat toivat esiin erilaisia näkemyksiä tulevaisuudesta. Yksi vastaajista näkee lapsiperheiden palveluiden parantuneen ja uskoo niiden paranevan edelleen. Monet uskovat paperittomien lapsiperheiden palveluiden pysyvän ennallaan, sillä mikään ei ole heidän näkemyksensä mukaan edellisten 8–9 vuoden aikana muuttunut parempaan. Osa uskoo tilanteen huononevan, mitä perusteltiin taloudellisella ja poliittisella tilanteella.

Haastatelluilla asiantuntijoilla on erilaisia kokemuksia siitä, miten paperittomat itse suhtautuvat tämänhetkiseen poliittiseen ilmapiiriin ja suunnitelmiin, jotka vaikuttavat paperittomien elämään Suomessa. Osa asiantuntijoista näkee, että paperittomien tilanne on niin kuormittunut jo nyt, että heidän kapasiteettinsa ei riitä ottamaan selvää ja ymmärtämään tulevia mahdollisia muutoksia. Osa taas on havainnut suurtakin huolta paperittomien keskuudessa. Etenkin jo pidempään Suomessa asuneista paperittomien perheiden lapsista ja nuorista asiantuntijat ovat huolissaan, sillä monelle heistä Suomi ja suomalainen yhteiskunta ovat ainoat, jotka he tuntevat:

Meillä on edelleen täällä paljon 2015 tulleita ja heitä on edelleen siellä prosesseissa, ollut jo yhdeksän vuotta. He ovat voineet tulla pikkulapsena tänne ja olleet päiväkodissa ja eskarissa ja koulussa ja olleet koko ajan siinä turvapaikkarumbassa ilman mitään takeita, että pystyvät jäämään tänne. Ei ole voineet osallistua mihinkään normaalimenoihin kavereiden kanssa, jos lähdetään luokkaretkiristeilylle, niin ei voi mennä mukaan. Nämä lapset ja nuoret on kasvaneet täällä, käyneet suomalaisen koulun, he osaavat etsiä sitä tietoa. He ovat kyllä äärettömän huolissaan.

MINNA ILJANKA, TURUN DIAKONIAKESKUS

Asiantuntijoilla itsellään on melko paljon huolta paperittomien tulevaisuudesta Suomessa. Esiin nostetaan esimerkiksi hallitusohjelmaan kirjattuja suunnitelmia poistaa viranomaisten väliltä tiedonvaihdon esteitä palautusten täytäntöönpanemiseksi²⁵. Asiantuntijat ovat huolissaan siitä, mitä kyseiset muutokset todellisuudessa voisivat olla ja mitä viranomaisia ne koskisivat. Muutoksen pelätään pahimmassa tapauksessa romuttavan kaikki palvelut, joita paperittomille on tähän mennessä voitu tarjota ilman, että heidän on tarvinnut pelätä ilmiantoa poliisille tai maahanmuuttoviranomaisille. Vaitiolovelvollisuuden poistuminen myös sosiaali- ja terveydenhuollosta sulkisi haastateltujen asiantuntijoiden mukaan paperittomat näistä palveluista pois ja tekisi perustuslain mukaisen välttämättömän toimeentulon ja huolenpidon turvaamisen mahdolliseksi.

Esiin nostetaan huolta myös paperittomuuden kasvusta – esimerkiksi jatkossa lyhyemmillä oleskeluluvilla olevien pitäisi osata uusia oleskelulupansa oikeaan aikaan, mutta oleskelulupien uusimiseen on hyvin vähän apua tarjolla. Ihmiset saattavat siis vahingossa tai järjestelmän tuottamana joutua paperittomuuteen, kuten kävi vuonna 2016, kun osa aiemmin humanitaarista suojelua saaneista ei osannut hakea työperäistä oleskelulupaa, johon heillä olisi voinut olla oikeus. Kolmannen sektorin toimijat ovat myös onnistuneet auttamaan monen paperittoman pois paperittomuudesta muun muassa juuri työperäisen oleskeluluvan kautta. Hallituksen suunnitelmat poistaa niin sanottu ”kaistanvaihto” eli turvapaikkaprosessissa olleen tai opiskeluviusumilla olevan mahdollisuus hakea työperäistä oleskelulupaa voi johtaa siihen, että Suomeen syntyy yhä suurempi joukko paperittomia, joiden on entistä vaikeampaa saada laillistettua oleskelunsa. Haastatellut asiantuntijat näkevät, että paperittomuuden tuottamisen sijaan pitäisi päinvastoin pyrkiä mahdollistamaan keinoja, joilla maassa jo pitkäänkin asuneet saisivat oleskeluluvan ja pääsisivät osaksi yhteiskuntaa.

Asiantuntijat ovat huolissaan myös laajempänä ilmiönä yhteiskunnan polarisoitumisesta eli siitä, että osa ihmisistä näkee koko maahanmuuton uhkana ja osa taas suhtautuu siihen myönteisesti. Huolta herättää myös poliittisen retoriikan muuttuminen epäinhimillisemmäksi, mistä ovat esimerkkejä edellä mainittu ”kaistanvaihto”-sana, ”ankkurilapsi”- sanan käyttö hallituksen esityksessä ja paperittomien yhteydessä lisääntynyt puhe ”laittomuudesta”. Mieli- ja tunteiden polarisoitumiseen liittyen huolta nousee myös siitä, että osa ihmisistä on menettänyt luottamuksensa Suomeen oikeudenmukaisena valtiona nähtyään, kuinka muun muassa paperittomia on kohdeltu. Pettymys valtion toimintaan aiheuttaa pahimmillaan uupumusta, joka vähentää entisestään toimijoita ja vapaaehtoisia, jotka tukevat paperittomia:

Minulle on soittanut useat ihmiset, jotka kertovat siitä, että he ovat kauhean järkyttyneitä siitä, että tämä suomalainen oikeusjärjestelmä on tällainen, että he kuvittelivat, että nämä heidän tapaamansa ihmiset, jotka kertovat hirveän traumaattisista asioista heille, niin ilman muuta Suomessa on oikeus, tämä on oikeusvaltio ja nämä ihmiset saa turvapaikan. Sitten sen huomaaminen, että ei olekaan, niin se polttaa ihmisen, sen auttavan ihmisenkin, niin helposti loppuun.

ULLA SIIRTO, KIRKKOHALLITUS

25 Pääministeri Petteri Orpon hallituksen ohjelma

Paperittomien keskuudessa on huomattu myös paljon epäoikeudenmukaisuuden tunteita siitä, miten viime vuosina ukrainalaisten kohtelu Suomessa on eronnut niin radikaalisti kaikkialta muualta tulevien pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden kohtelusta. Eriarvoisuuden lisääntyminen eri maahan muuttaneiden ryhmien välillä huolestuttaa asiantuntijoita. Tämä näkyvä ero on tuonut kipeällä tavalla esiin sen, että kaikille ei Suomessa käytännössä tunnusteta yhtäläistä ihmisarvoa:

Kun turvapaikanhakua EU-tasolla rajoitetaan samalla kun toivotaan ukrainalaiset tervetulleeksi, niin kyllähän se aiheuttaa näissä muissa paenneissa ihmisissä aika paljon semmoista epäoikeuden tunnetta, epätoivoa, että miksi heidän hätäänsä ei tunnusteta, kun muiden hätään voidaan sitten EU-tasoisella päätöksellä reagoida.

MINNA SAUNDERS, TURUN VALKONAUHA RY.

6 PÄÄTELMÄT

Tässä selvityksessä tarkasteltiin sitä, mitä palveluita paperittomuudessa eläville lapsille ja perheille kuuluu ja miten ne käytännössä toteutuvat, miten lapset ja perheet löytävät ja pääsevät palveluihin sekä sitä, millaisia palveluita he tarvitsisivat lisää. Lisäksi koottiin yhteen ajatuksia siitä, millaisena olemassa olevien palveluiden tulevaisuus nähdään.

Paperittomat perheet kohtaavat lukuisia systeemisiä haasteita, jotka vaikeuttavat heidän mahdollisuuksiaan saada tarvitsemiaan julkisia palveluita ja tukea. Näitä ovat muun muassa luottamuspuola julkisiin palveluihin, kielitaitoon liittyvät haasteet ja tiedon puute oikeuksista ja saatavilla olevista palveluista. Tieto palveluista liikkuu pääasiassa vain omankielisten verkostojen kautta, mikä aiheuttaa suuren riskin väärälle tiedolle, kuten esimerkiksi virheellisten käsitysten leviämiseksi lastensuojelun toiminnasta. Palveluihin pääsyyn liittyy monia kynnyksiä, joiden vuoksi palvelu voi jäädä saamatta. Jos paperiton löytää tietoa palveluista ja uskaltaa luottaa tahoon, joka palvelua tarjoaa, sekä on valmis selvittämään jälkikäteen palvelusta mahdollisesti saatavaa laskua, lakisääteisenkin

palvelun saaminen saattaa estyä vastaanottavan yksittäisen työntekijän tiedon puutteen tai asenteen vuoksi.

Kolmannen sektorin toimijoiden tarjoama ohjaus ja neuvonta ovat avainasemassa monien paperittomien perheiden palveluihin pääsyssä. Kolmannen sektorin toimijat ovat onnistuneet rakentamaan luottamusta paperittomien perheiden keskuudessa esimerkiksi työntekijöiden monipuolisen kielitaidon ja yhteisöjen sisäpiirin tuntemuksen avulla. Konkreettinen tuki palveluihin pääsyssä olisi tarpeen, mutta sille ei ole riittävästi resursseja.

Varattomuus rajoittaa lasten elämää merkittävästi ja on keskeinen este paperittomien perheiden lasten normaalille lapsuudelle ja lapsen oikeuksien toteutumiselle. Lapset eivät pääse kokemaan samoja asioita kuin muut lapset. Vapaa-ajan aktiviteetteihin on rajalliset mahdollisuudet, mikä voi aiheuttaa voimakastakin ulkopuolisuuden tunnetta ja vaikuttaa kaverisuhteisiin negatiivisesti. Asumisolosuhteet vaihtelevat paikkakunnittain – joissain tapauksissa myös lapsiperheet joutuvat elämään epävarmuudessa ja heillä voi olla vaikeuksia saada riittävää hätämajoitusta. Harmailla työmarkkinoilla työskentely voi altistaa perheiden vanhemmat hyväksikäytölle ja epäinhimillisille työolosuhteille, mikä vaikuttaa myös perheiden lapsiin.

Selvityksen perusteella on selvää, että niin palveluntarjoajilla kuin paperittomilla perheillä itselläänkin on puutteita tiedoissa ja ymmärryksessä niin paperittomuuden kokonaisvaikutuksista elämään kuin paperittomien oikeuksista palveluihin. Esimerkiksi kouluissa, päiväkodeissa ja lastensuojelussa on tullut vastaan tilanteita, joissa olisi kaivattu parempaa tietoa ja ymmärrystä paperittomuudesta. Koulut eivät ole olleet aina tietoisia perheiden tilanteista, jolloin riittävä tukea ei ole osattu tarjota. Myös vanhemmat tarvitsisivat enemmän tukea esimerkiksi arjen rutiinien ylläpitämiseen ja lapsille turvallisen kasvuympäristön luomiseen. Lapsen edun tulisi olla ensisijaista kaikissa lapseen vaikuttavissa toimita ja päätöksissä, vaikka paperittomuus tekee perheiden tilanteista monimutkaisia.

Haastatellut kokevat, että paperittomien palvelut ja niiden saavutettavuus ovat kehittyneet viime vuosina sekä Helsingissä että Turussa. Kolmannen sektorin toimijoiden osallistuminen palveluiden kehittämiseen yhteistyössä viranomaisten kanssa on nähty positiivisena asiana. Vaikka tilanne on parantunut, selvitys osoittaa, että kehitettävää on vielä paljon. Paperittomien tilanteeseen liittyvät poliittiset suunnitelmat ja mahdolliset muutokset herättävät huolta niin paperittomissa perheissä kuin asiantuntijoissa. Esimerkiksi mahdollinen tiedonvaihdon esteiden poistaminen viranomaisten väliltä ja muutokset oleskelulupakäytännöissä herättävät epävarmuutta ja pelkoa siitä, että paperittomien tilanne voi heikentyä entisestään. Lisäksi yhteiskunnallinen polarisaatio ja eriarvoisuuden kokemukset eri maahanmuuttajaryhmien välillä huolestuttavat asiantuntijoita.

7 SUOSITUKSET PÄÄTTÄJILLE JA AMMATTILAISILLE

1 Lapsen edun tulee olla ensisijainen kaikissa paperittomiin lapsiin liittyvissä toimissa ja päätöksissä.

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa kielletään kaikenlainen erottelu ja syrjintä liittyen lapsen tai tämän huoltajan ominaisuuksiin, toimintaan tai asemaan (art 2), jollaiseksi myös paperittomuus voidaan katsoa. YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen mukaan lapsia koskevissa toimissa on otettava huomioon lapsen etu (art 3). Sopimuksen mukaan valtiolla on velvollisuus suojella pakolaisasemaa anovia tai sen saaneita lapsia ja huolehtia heidän oikeuksiensa toteutumisesta. Lukuisat lapsen oikeuksien sopimuksen artiklat varmistavat kaikkien lasten pääsyn erilaisten lapsen kehitykselle ja hyvinvoinnille olennaisten toimintojen ja palveluiden piiriin, kuten rekisteröinti (art 7), tieto (art 17), terveydenhoito (art 24), sosiaaliturva ja riittävä elintaso (art 26 ja 27), koulutus (art 28), vapaa-aika ja taide- ja kulttuurielämä (art 31).

2 Paperittomilla lapsiperheillä tulee olla pääsy välttämättömiin terveyspalveluihin.

Paperittomilla on aina oikeus kiireelliseen terveydenhuoltoon. Oikeus joihinkin kiireettömiin mutta välttämättömiin terveyspalveluihin lisättiin sosiaali- ja terveydenhuoltolakiin edellisen hallituskauden aikana. Nykyisen hallituksen hallitusohjelman mukaan tätä päätöstä esitetään kumottavaksi. Näihin palveluihin kuuluvat esimerkiksi raskauteen ja synnytykseen liittyvät neuvolapalvelut, ehkäisypalvelut ja raskauden keskeytys, joiden poistuminen vaikuttaisi erityisesti lapsiperheisiin. Nykyinenkin ainsäädäntö jättää suurta tulkinnanvaraa siihen, mitkä palvelut ovat välttämättömiä tai kiireellisiä tai milloin katsotaan, että vanhempaa pitää hoitaa, jotta lapsen etu ei vaarannu.

3 Perustarpeiden, kuten asunnon, välttämättömän toimeentulon tai huolenpidon saamisen ei pidä olla hyvinvointialuekohtaista, vaan se on turvattava kaikille lapsille ja näiden perheille, asuinpaikasta ja asemasta riippumatta.

Monin paikoin Suomessa paperittomat saavat apua perustarpeisiinsa pääasiassa kolmannelta sektorilta. Sosiaaliset perusoikeudet, kuten oikeus asuntoon, kuuluvat perustuslain ja kansainvälisten ihmisoikeussopimusten (mm. SopS 6/1976, SopS 18-19/1990, SopS 85-86/1998) nojalla kaikille Suomessa oleskeleville. Suomen perustuslaissa on määritelty oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon. Hyvinvointialueilla on kuitenkin oikeus päättää tarjoamistaan palveluista itse, mikä vuoksi paperittomien perustarpeiden toteutuminen vaihtelee paljon alueittain.

4 Paperittomille lapsille on turvattava aito mahdollisuus päästä varhaiskasvatukseen.

Varhaiskasvatus on monelle paperittomalle lapselle erityisen tärkeä lapsen ja perheen hyvinvointia edistävä palvelu. Valtioneuvoston selvityksen mukaan

paperittomien lasten pääsy varhaiskasvatukseen toteutuu Suomessa heikosti ja vaatii usein sosiaalitoimen ja kolmannen sektorin aktiivisuutta, kuten sitä, että lastensuojelu on katsonut varhaiskasvatuksen välttämättömäksi kyseiselle lapselle. Osa Suomen kunnista on kieltäytynyt järjestämästä paperittomille lapsille varhaiskasvatusta perustellen tätä lakisääteisen velvollisuuden puuttumisella. Lakisääteinen velvollisuus on kuitenkin olemassa, ja kunnilla on varhaiskasvatuslain mukaan ”kiireellisissä tapauksissa ja olosuhteiden muutoin niin vaatiessa” velvollisuus järjestää varhaiskasvatusta myös muille kuin kunnan asukkaina oleville kunnassa oleskeleville lapsille (SopS 540/2018).

5 Lapsilla tulee olla mahdollisuus harrastaa ja osallistua toimintaan muiden lasten kanssa.

Varattomuus on keskeinen este paperittomien perheiden lasten normaalille lapsuudelle. Jos perheellä ei ole käytössään käteistä rahaa, vaan kaikki tuki saadaan esimerkiksi maksusitoumuksina, on vapaa-ajan aktiviteetteihin, joihinkin harrastuksiin ja esimerkiksi luokkaretkille tai kavereiden syntymäpäiville osallistumiseen rajalliset mahdollisuudet, mikä voi aiheuttaa voimakasta ulkopuolisuuden tunnetta ja vaikuttaa lapsen kaverisuhteisiin. Henkilötunnuksen puute ei myöskään saisi olla este harrastamiselle, mitä se tällä hetkellä joidenkin kohdalla on.

6 Paperittomien perheiden vanhemmille on tärkeää olla tarjolla vanhemmuuden tukea sekä mielenterveyttä tukevia palveluita.

Mielenterveyden tukea on hyvin vähän paperittomille perheille tarjolla. Vanhempien mahdolliset hoitamattomat mielenterveysongelmat heijastuvat myös lapsiin, jotka saattavat itsekin oireilla poikkeuksellisesta tilanteesta johtuen. Paperittomien perheiden vanhemmat tarvitsevat tukea epävarman, stressaavan ja pelottavan elämäntilanteen keskellä arjen jaksamiseen, jotta he kykenevät ylläpitämään lapsille turvallisuutta ja rutiineja sekä tukemaan lastensa hyvinvointia ja kasvua. Perheet tarvitsevat yleensä myös tietoa siitä, miten Suomessa toimitaan vanhempina.

7 Palveluista tiedottamisen keinoja paperittomien lasten ja perheiden suuntaan tulee kehittää.

Selkeästi yleisin paperittomien perheiden käytössä oleva tapa löytää suoraan paperittomille suunnattuihin palveluihin on perheiden omat verkostot ja puskaradio. Tietoa palveluista voi olla muutoin vaikeaa saada. Palveluja etsiessä ei välttämättä ole tietoa mihin palveluihin olisi oikeus, tai joissain tapauksissa perheillä on luottamuspuula julkisiin palveluihin siitä huolimatta, että sosiaali- ja terveydenhuollossa on vaitiolovelvollisuus. Esimerkiksi paperittomien lasten hakeutumista perusopetukseen voi estää tiedon puute oikeudesta koulunkäyntiin tai pelko ilmiannosta poliisille. Heikkojen verkostojen varassa olevilta perheiltä tieto palveluista voi jäädä kokonaan saamatta. Myös väärä tieto saattaa nopeasti levitä puskaradion ja verkostojen kautta.

8 Palveluntarjoajien tietoa ja osaamista palveluiden tarjoamisesta paperittomille lapsille ja perheille on kehitettävä esimerkiksi yhteistyön ja koulutusten keinoin.

Monilla palveluntarjoajilla on puutteita tiedossa ja ymmärryksessä niin paperittomuuden kokonaisvaikutuksista elämään kuin paperittomien oikeuksista palveluihin. Sosiaali- ja terveyspalveluissa työntekijät eivät välttämättä aina tiedä, mitä palveluita heidän kuuluisi tarjota paperittomille asiakkaille. Palveluntarjoajat eivät myöskään aina ymmärrä paperittomuuden aiheuttamia olosuhteita, vanhempien kuorimitusta ja tuen tarvetta. Jos paperiton löytää tietoa palveluista ja uskaltaa luottaa

palvelua tarjoavaan tahoon, palvelun saaminen saattaa yhä estyä työntekijän tiedon puutteen tai asenteen vuoksi. Kolmannen sektorin toimijoiden ja viranomaisten yhteistyöstä on viime vuosien aikana koettu olevan hyötyä paperittomien palveluiden kehittämisessä.

9 Paperittomien lasten ja perheiden on jatkossakin voitava käyttää välttämättömiä palveluita ilman ilmiantopelkoa.

Nykyiseen hallitusohjelmaan on kirjattu suunnitelmia poistaa tiedonvaihdon esteitä palautusten täytäntöönpanemiseksi. Selvitykseen haastateltujen asiantuntijoiden mukaan suunniteltu muutos saattaisi pahimmillaan romuttaa palvelut, joita paperittomille on tähän mennessä voitu tarjota ilman, että heidän on tarvinnut pelätä ilmiantoa poliisille tai maahanmuuttoviranomaisille. Esimerkiksi vaitiolovelvollisuuden poistuminen sosiaali- ja terveydenhuollosta sulkisi todennäköisesti paperittomat näistä palveluista pois ja tekisi perustuslain mukaisen välttämättömän toimeentulon ja huolenpidon turvaamisen mahdottomaksi.

10 Paperittomuuden tuottamisen sijaan on etsittävä keinoja, joilla maassa pitkään asuneet pääsisivät osaksi yhteiskuntaa.

Yhteiskunnan polarisoituminen ja poliittisen retoriikan muutos pakolaisuuden ja maahanmuuton uhkia korostavaksi huolestuttaa niin paperittomia perheitä kuin heidän parissaan työskenteleviä ammattilaisia. Eriarvoisuuden lisääntyminen myös eri maahan muuttaneiden ryhmien välillä on huolestuttava suuntaus. Nykyisen hallituksen suunnitelmat poistaa niin sanottu ”kaistanvaihto” eli turvapaikkaprosessissa olleen tai opiskeluviusumilla olevan mahdollisuus hakea työperäistä oleskelulupaa voi johtaa siihen, että Suomeen syntyy yhä suurempi joukko paperittomia, joiden on entistä vaikeampaa saada laillistettua oleskelunsa. Paperittomuuden tuottamisen sijaan pitäisi päinvastoin pyrkiä mahdollistamaan keinoja, joilla maassa pitkään asuneet saisivat oleskelunsa laillistettua ja pääsisivät integroitumaan osaksi yhteiskuntaa.

LÄHTEET

Diakonissalaitos (29.3.2019, muokattu 3/2023)
Paperittomia on Suomessa entistä enemmän ja uutena ilmiönä on kasvanut lapsiperheiden määrä. Haettu osoitteesta <https://www.hdl.fi/blog/paperittomia-on-suomessa-entista-enemman-ja-uutena-ilmiona-on-kasvanut-lapsiperheiden-maara/>. [Viitattu 15.3.2024.]

Katisko, Marja; Annala, Iiris; Kalm-Akubardia, Maija; Kynsilehto, Anitta; Marucco, Camilla; Pehkonen-Elmi, Tuula; Viljanen, Katariina (2023) Paperittomien henkilöiden sosiaaliset oikeudet Suomessa. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2023:6. Haettu osoitteesta: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/164606/VNTEAS_2023_6.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Leppäkorpi, Mervi & Koivisto, Johanna (2024, tulossa) Diakonissalaitoksen selvitys paperittomien palveluista.

Lindroos, Meeri (27.5.2020) Jokaisella lapsella pitäisi olla oikeus suorittaa perusopetus loppuun. Lastensuojelun Keskusliiton blogi. Haettu osoitteesta: <https://www.lskl.fi/blog/jokaisella-lapsella-pitaisi-olla-oikeus-suorittaa-perusopetus-loppuun/>. [Viitattu 4.5.2024.]

Maahanmuuttovirasto (2018) Maahanmuuttoviraston selvitys sisäministerille turvapaikkapäätöksentekoon ja -menettelyyn liittyen. Haettu osoitteesta: https://migri.fi/documents/5202425/8701378/Maahanmuuttoviraston+selvitys+sis%C3%A4ministerille+turvapaikkap%C3%A4%C3%A4t%C3%B6ksentekoon_valmis.pdf

Niskanen, Maaroo (2023) Paperittomat vanhempiina Suomessa. Pro gradu- tutkielma Tampereen yliopistossa.

Pakolaisapu.fi. Paperittomuus. Haettu osoitteesta: <https://pakolaisapu.fi/paperittomuus/#:~:text=Paperittomien%20tarkkaa%20m%C3%A4r%C3%A4r%C3%A4%20ei%20tiedet%C3%A4,paperittoman%20kaltaisessa%20tilanteessa%20olevaa%20henkil%C3%B6%C3%A4>. [Viitattu 15.3.2024.]

Pelastakaa Lapset ry. (2023) Vinberg, Johanna. Lapsen ääni 2023: ”Tuntuu, että on niin erilainen kaikista” – Lasten kokemuksia pienituloisuudesta.

Pääministeri Petteri Orpon hallituksen ohjelma, 10.3 Maahanmuutto- ja kotoutumispolitiikka. Haettu osoitteesta: <https://valtioneuvosto.fi/hallitukset/hallitusohjelma#/10/3> [Viitattu 26.3.2024.]

Saaranen-Kauppinen, Anita & Puusniekka, Anna (2006) KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto, 6.2.3 Yleistäminen. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto. <https://www.fsd.tuni.fi/menetelmaopetus/>. [Viitattu 18.3.2024.]

Sisäministeriö (2022) Selvitys mahdollisista kansallisista ratkaisuista maassa ilman oleskeluoikeutta olevien tilanteeseen. Sisäministeriön julkaisuja 2022:16 https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/163827/SM_2022_16.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Sosiaali- ja terveysministeriö, Paperittomien terveydenhuolto. Haettu osoitteesta <https://stm.fi/paperittomien-terveydenhuolto>. [Viitattu 15.3.2024.]

Toivanen, Olli-Pekka (3.8.2023) Hallitus on rajoittamassa paperittomien oikeutta välttämättömään terveydenhuoltoon – Helsingissä lakimuutos ei välttämättä vaikuttaisi. Haettu osoitteesta <https://yle.fi/a/74-20043609>. [Viitattu 15.3.2024.]

Turun Valkonauha ry (2022) Bäckman, Linda & Iljanka, Minna. Paperittomien palvelut Turussa. Haettu osoitteesta <https://www.kaikkiennaistenalo.fi/wp-content/uploads/2023/02/Paperittomien-palvelut-Turussa.pdf>. [Viitattu 26.3.2024.]

Yleissopimus lapsen oikeuksista, 20.11.1989. https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopviite/1991/19910059?sopviite_id=19910059 [Viitattu 15.3.2024.]

Pelastakaa Lapset on maailman johtava sitoutumaton lapsijärjestö ja lastensuojelun ammattilainen. Turvaamme jokaisen lapsen oikeuden elämään, suojeluun, oppimiseen ja osallisuuteen Suomessa ja maailmalla. Meillä on yli sadan vuoden kokemus lapsen oikeuksien edistämisestä. Tuomme lapset ja aikuiset yhteen rakentamaan pysyvästi parempaa tulevaisuutta. Koska lasten tulevaisuus alkaa nyt.

Pelastakaa Lapset

Koskelantie 38
00610 Helsinki
P. +358 10 843 5000

[pelastakaaalapset.fi](https://www.pelastakaaalapset.fi)

